

“ГЎР ЎҒЛИ ЁХУД ҲАЁТ СУВИ”ДА ИЗЧИЛ ДАРД, ТЕРАН МАЪНО ТАЛҚИНЛАРИ

Проф в.б., ф.ф.д. Шоира Дониярова

Аннотация: Мақолада Назар Эшонқулнинг “Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романни таҳлили орқали истиқлол даври ўзбек романчилигининг ўзига хослиги, қаҳрамонлар образининг бадиий эстетик аҳамияти хусусида фикр юритилган.

Калит сўзлар: роман, тадқиқот, қаҳрамон, рамз, фалсафа, талқин, онг ости, туш, тасвир.

Аннотация

В статье анализируется роман Назара Эшанкула «Сын ущелья или Живая вода», обсуждается уникальность узбекского романа периода независимости, художественная и эстетическая значимость образа героев.

Ключевые слова: роман, исследование, герой, символ, философия, интерпретация, сознание, сон, описание.

Annotation

The article analyzes Nazar Eshankul's novel "Son of the Gorge or the Water of Life" and discusses the uniqueness of the Uzbek novel of the independence period, the artistic and aesthetic significance of the image of the heroes.

Keywords: novel, research, hero, symbol, philosophy, interpretation, consciousness, dream, description.

Кейинги давр насрида, хусусан, романларида шаклий янгиланиш билан бир қаторда бадиий ғояни тасвирлаш услуби ҳам янгича поэтик қиёфада кўрина бошлади. Энди ёстикдек - ёстикдек келадиган романлар ўрнини шаклан қисса жанрига яқин турадиган асарлар, яъни роман жанрининг

замонавий кўринишлари эгаллади ва бу романлар тадқиқотлар майдонида турли муаммолар доирасида ўрганилди.

Бундай романлар мазмун-мундарижаси, шаклий қурилиши, ифода йўсинининг ўзига хослиги билан ажралиб туради. Уларда жаҳон романчилиги тажрибаларини эсга туширувчи жиҳатлар кўзга ташланиб, ўзига хос замон ва макон тушунчалари қоришиб, ўнг билан туш айқаш-уйқаш келади. Воқеа-ҳодисалар реал ҳаётда эмас, хаёлпараст қаҳрамоннинг хаёлида, онг остида кечади. Асарда у дунё билан бу дунё орасидаги чегаралар йўқолиб, тириклар билан ўликлар ўзаро мулоқатлар қилишади. Бироқ, юзаки қараганда мантиқсизликдек кўринган бу тасвирлар асарни синчиклаб ўқганда маълум маънода мантикий фалсафа, изчил дард, теран маъно борлигини кўрсатади.

Жумладан, Шукур Холмирзаев, Омон Мухтор, Хуршид Дўстмуҳаммад, Тоғай Мурод, Шойим Бўтаев, Тўхтамурод Рустамов, Назар Эшонқул, Улуғбек Абдуваҳоб, Лукмон Бўрихон, каби ёзувчиларнинг мустақилликдан кейин яратган асарлари ҳажман кичик бўлса-да, тасвирдаги янгилиги, фалсафий мушоҳадаларга бойлиги ва теран миллий руҳ билан суғорилганлиги боис бугунги кун ўқувчисининг диққат эътиборини тортмоқда. Ҳозирги адабий жараённинг ўзига хослигини белгиловчи ана шундай поэтик янгиланиш эпкинининг бугунги насримиздаги кўринишлари адабиётшуносликда ҳам анча баҳсу мунозараларнинг туғилишига асос бўлмоқда.

Кейинги давр адабиётидаги тасвир янгиланишлари тўғрисида Сабоат Ўрунова тўғри таъкидлайди: «Энг муҳими, бадиий ижод равнақи учун унинг икки асосий йўналиши реализм билан модернизмдаги ибратли жиҳатлар ўзаро мувофиқлаштирилиши мумкин. Пировардида ҳаёт ҳақиқатини мавжуд зиддиятлари, сеҳру жозибаси, бутун бойлиги билан гавдалантирадиган жасоратли қаҳрамонлар яратишга имкон туғилади»¹.

¹ Ўрунова Сабоат. Истиъллол ва адабий қаҳрамон // Ўзбек тили ва адабиёти. 2002. 1-сон. 45 - бет.

Дарҳақиқат, нафақат модернистик услуб, балки, реалистик услубда ҳам ижодкорнинг бадиий нияти ўз ифодасини жуда гўзал тарзда намоён этилмоқда. «Биз реализм деб баъзан кесатиқ билан, баъзан киноя билан, баъзан ғашлик билан тилга оладиганимиз – услуб ҳали унча қариб қолгани йўқ. Айниқса, бизнинг ўзбек адабиётимизда. Бизнинг адабиётда реализм шаклланаётганига эндигина бир аср вақт бўлди. Эҳтимолки, бу вақт ичида реализмнинг бор йўғи ўн гулидан бири очилгандир»,² – дейди О. Шарафиддинов А. Отабоев билан қилган суҳбатида.

М. Қўшжонов эса «Ижтимоий, сиёсий ҳаётда рўй берган бурилиш бадиий адабиётимизда яна бир йўналишнинг пайдо бўлишига олиб келди. Биз бу ерда мураккаб услубдаги асар яратиш йўлини назарда тутаяпмиз»,³ – дейди ва бу мураккаб услубни О. Мухтор ижодига менгзайди.

«Ҳаёт бор экан, одамзод яшар экан, унинг кўрган куни, шу кунда туйган туйғуси ўша палла учун ҳамиша реал, булар акс этган ҳар қандай санъат асари эса, реализм намунасидир... Бундай ҳаракат натижаси сифатида дунёга келган асарларни эса кўпинча биз модернизм меваси ўлароқ қабул қиламиз»⁴ – дейди У. Ҳамдамов. Тўғри, бундай янгича услубларда қалам тебратган ижодкорлар яратган реалистик романлар ёзувчи тафаккури, унинг ўзига хос ижодий усуллари ва анча эркин фикрларга тўйинган, кенг имкониятлар даражасида ранг-баранг янги тасвирлар билан дунё юзини кўрган асарлардир. Шу билан бирга, модернистик кўринишга эга бўлган жиҳатлари билан адабиётшунослар ўртасида қизгин баҳс-мунозараларга сабаб бўлган асарлар бугунги кун китобхонининг дидини кўрсатмоқда.

Шунингдек, баъзан истиқлол даври романчилиги мажбуран жаҳон романчилиги билан қиёсий ўрганилмоқда ва уларга жаҳон адабиётининг андазалари асосида яратилган деган фикрлар билдирилмоқда. Қолаверса, катта мактаб тажрибалари натижасида яратилган асарларга «абсурд»,

² Шарафиддинов О. Модернизм жўн ходиса эмас // Ўзбекистон адабиёти санъати. 2000. 29 сентябрь.

³ Қўшжонов М. Бадииятнинг олмос жилolari // Халқ сўзи. 2002. 20 сентябрь.

⁴ Ҳамдамов У. Бадиий тафаккур тадрижи // Янги аср авлоди нашриёти. – 2002. 50-б.

«палифоник», «модерн» каби терминларни мажбуран ёпиштириб тадқиқотлар майдонига олиб чиқмоқдалар.

Шунингдек бу борада адабиётшунос олим У. Норматов реализм бошқа ижодий - фалсафий оқим ва йўналишларни, жумладан, абсурдга хос тасвир ва талқинни ҳам ўз бағрига жо эта олади. 90 йиллар ўзбек насридаги изланишлар бу фикрни тасдиқлашини эътироф этади.

Бир томондан юқоридаги фикри билан абсурдни бадиий асар таҳлилида қўллашда зукко олим анчайин ҳақ. Чунки, бадиий асар қаҳрамони руҳиятида, характерида ёки ҳаётида абсурдлик унсурларини кузатиш мумкин. Буни бемаъни ҳаёт тарзида яшаб ўтган қаҳрамон тақдирига нисбатан қўллаш ҳам ўринлидир. Шу ўринда Назар Эшонқулнинг “Ўр ўғли ёхуд ҳаёт суви” романини келтириш мумкин. Асар қаҳрамонининг номланишиёқ китобхонни ўзига тортади. Бундай биргина бош ҳарф билан берилган номланиш адибнинг қисса ва ҳикояларида ҳам кузатилади. Чунки, бизнингча ёзувчининг бадиий нияти қаҳрамонни қандай номланиши эмас балки, қандай ном остида бўлмасин инсоннинг шахслиги масаласи туради. Истаган бош ҳарфни қўйиш мумкин бўлган қаҳрамонлар тақдири бир-бирига сира ўхшамайди.

Асар қаҳрамони Ннинг ҳаёти орқали нафақат шахс фожиаси, балки жамият фожеаси акс эттирилган. Инсон бўлиб яшашнинг мезонлари унга кимматга тушади. Шу сабаб атрофидаги инсонларнинг манқуртлиги, худбинлиги уни тириклайин ўлдиради. Аввалига қаҳрамоннинг адашиб ўлдига чиқарилади. Вақт ўтиши билан унинг соҳта ўлими ҳақиқатга айланиб боради. Адиб бунинг учун инсон қадридан кўра қоғозбозликнинг қадрланганлигига, кимнингдир ҳаёти ва бахтидан кўра кимгадир кўр-кўрона сиғиниш устуворлигини кўрсатишга ҳаракат қилади. Шу орқали ижтимоий жамиятдаги тузим, қонун-қоидалар, меъёрий ҳужжатбозлик иллатларини фош этади. Шу сабаб ўз тириклигини исботлаш учун идорама-идора сарсон-саргардан бўлиб юрган инсон образи типиклаштирилган. Бундай иллатлар бир аср давомидаги тузим эканлигини қоронғу ва зах ертўлалардаги архив материалларининг ноаниқлиги, аслида йўқ бўлган баённомаларнинг

талаблари, бу идоралардаги кишиларнинг бир-биридан совуқ боқишлари, аслида уларнинг ўлик ёки тирик эканлигини аниқлашга бўлган уринишларни адиб совуққонлик билан тасвирлайди.

Қандайдир корхонанинг оддийгина бир ишчисини ўта маҳфий ташкилотлар томонидан таъқиб этилиши, унинг ҳаётдаги инсон шаъни, кадр –қимматининг оёқ ости қилиниши воқеалари ривожда, биз узоқ йиллар маҳкум қилинган шўро тузими ҳукмронлигини кузатишимиз мумкин. Чунки, маълумки, миллатнинг асл фарзандлари ҳам жисман, ҳам руҳан йўқ қилингани, уларнинг доимий таъқиб остига олинганлиги сир эмас. Асар қаҳрамони Н ҳам ҳеч нарсани англамаган ҳолда кимлардир томонидан доимий кузатувда ва назоратда яшайди. Баъзан уларга қарши қилинган ҳаракат учун огоҳлантириш олади. Ўзини тирик эканлигини исботлашга бўлган умиди борган сари саробга айланади.

Ўйлаб кўрадиган бўлсак, ўзоқ йиллар ҳукмронлик қилган шўро сиёсати қанчадан –қанча миллатдошларимизни тириклай ўлдига чиқаргани, ҳатто уларни жисман йўқ қилганлиги, ўлиmidан сўнг ҳам доимий тақиб қилганлиги сир эмас. Ёзувчи мана шу ҳаётий ҳақиқатни янги бир услубда бадиий ҳақиқатга айлантирган. Яна бир ўринда ўлдига чиқаран шахснинг яъни асар қаҳрамони Ннинг энг ишонган, яқин дўст деб билганлари асар охирида унинг бошига ана шу аянчли кунларни солган кишилар эканлиги кўрсатилган. Адиб бу ишоралар билан қатоғон қилинган миллатимизнинг асл фарзандлари ҳам ўзлари ишонган, дўст деб билганлари томонидан сотилгани, гувоҳлик бериш орқали отилгани, қамалгани ҳақида айтмоқчи бўлади.

Ёзувчи асарда ташкилот томонидан берилган уйда жон сақлаб юрган, очликдан динка-мадори қуриган, борган сари тушкунлик гирдорига кириб бораётган шахснинг охирги илинжини ҳам тортиб олинишини тасвирлаш орқали, асар қаҳрамони Нни ўлимга маҳкум этади.

Романнинг илк саҳифаларида тасвирланган воқеаларда катта фалсафий маъно мужассам. Унда кўринадики, раҳбар ҳузирига чакирилган кишининг ҳаяжони, атрофидаги бир ташкилотда ишлайдиган таниш ва нотаниш кишиларнинг унга бўлган муносабати, шов-шувлар исканжасида қолган

шахснинг орзулари кўрсатилади. Бироқ, раҳбарнинг ҳузурига кириш ёлғон бўлиб чиққанда эса атрофини қуршаб олган оламоннинг муносабати, одамларнинг олчоқлиги, иккиюзламачилик каби тасвирлари ишонарли тарзда берилган.

Хўш асардаги раҳбар ким? –деган савол туғилади. Бунчалар сирли, салобатли шахс аслида борми? Бор бўлса уни ким кўргани, қандай одам бўлган нега аниқ чизгиларда берилмаган. Китобхон бу саволларга ҳам асар сўнгида жавоб олади. Бу раҳбар шўро сиёсати, у шахс эмас, балки тузимдир. Шу саба унга инсон кўр-кўрона бўйсинган ва кўрққан. Чунки шўро сиёсати номидан қанчадан-қанча ёвузликлар қилингани сир эмас. Адиб мана шу жамиятнинг инсонга бўлган муносабатини кўрсатган.

Назар Эшонкул асарда хужжатсиз ишга кириши, кимлигини исботлаши, жамиятдаги ўрнини талаб қилиши, оддий инсон сифатида яшаши ҳам мумкин бўлмаган шахс қисматини ҳаяжонли тасвирларда ифодалайди.

Асарда лўли аёл нутқи тасвири орқали ҳам бошига тушган кулфатларга унинг мағрурлиги ва бўйсинмаслиги айтилади. Натижада, К шифохонасига келиб қолади. Шифокор эса унга ўз ҳузурига нега келиб қолиш сабабини шундай ифодалайди. “Сизнинг муаммонгиздан менинг хабарим бор. Албатта, тақдир ҳукмига бўйсуниб ўрнига терговчининг муассасасини безовта қилишингиз, бунинг устига тартиб ва қонунларга шубҳа билан қарашингиз туфайли сизни менга жўнатишган бўлишса керак.”⁵.

Ёзувчи профессор образи орқали шифохонадаги касалларни таништирар экан “Мени хўрлашяпти, менга адолатсизлик қилишяпти”⁶ деган фикрга келишларининг асил сабабларини изоҳлаб беради. Унингча, сиёсий ўйинларга бўйсинмаганларни, озодликни истаганларни “булар жинни” деб таништириш орқали шўро сиёсати қирдикорларига бўйсинмаганларни атрофдагиларга ҳам, ўзларига ҳам руҳий касаллар сифатида тушинтирадиган ва ишонтирадиган сиёсий ўйинлар ҳақида фикр юритади.

⁵ Назар Эшонкул. Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви. Т.: 2018. Б.127.

⁶ Ўша асар. Б. 131

Назар Эшонқулнинг ушбу асарини сўзма сўз, жумлама-жумла таҳлил қилиш мумкин. Чунки, романда адабий методлар таъсири сезилса-да, аммо адабий таъсирдан кўра кўпроқ бадиий талқин кучлироқ намоён бўлади.

Бугунги кун адабиётшунослигида бадиий асарнинг қиммати унда тасвирланган ҳаёт ва инсоннинг янгича концепцияси ҳамда бадиий талқини ифодаси ушбу романда ҳам ўзига хос услубда ифодаланган. Альбер Камю «санъат воқеликка бўйсунмайди, аксинча, воқелик ўзига хос бир тарздаги санъат талабларига бўйсунди», – деганда ҳақдир⁷. Шу боис ҳам ёзувчи қайси муҳитни, қандай даврни, қайси миллат вакилининг ҳаётини кўрсатса ўзи кўрган, кузатган, ўзи англаган ҳаёт ҳақиқатини бадиий ҳақиқатга ишонарли тарзда айлантира олади. Бу борада; «Дунёни бадиий идрок этиш қобилияти инсон шахси-камолини фавқулодда юксак мақомларга кўтаради. Ижодкор жўн одам эмас, унинг бадиий олами, бадиий нуқтаий-назари бутун жамият, қолаверса, инсоният менталитетини тарбия қилишга, уларнинг сифат даражасини кўтаришга хизмат қилади»,⁸ – дейди Х. Дўстмуҳаммад.

Шундай экан ҳар бир миллатнинг ўтмишини тасвирлаш учун ҳам миллатнинг ўзига хос жиҳатлари ёрқин кўзга ташланиши катта аҳамиятга эгадир. Назар Эшонқул ижодида ҳам миллат дарди, миллат руҳ ва миллий қаҳрамон тасвири ишонарли тарзда, ҳаққоний чизилишини кузатар эканмиз, энг аввало, унинг романида ҳам рамзийлик пардасига ўралган миллий дардни, теран фалсафий мушоҳадани, диний ва дунёвий дунёқарашни, миллий ва умуминсоний қадриятларни, миллат кишисининг ижтимоий – жамиятдаги ўрнини ҳамда миллат кишисининг характерини ўзига хос тарзда тасвирлашга эътибор берилганлигини кузатиш мумкин.

¹ Ўрунова Сабоат. Истиљлол ва адабий қаҳрамон // Ўзбек тили ва адабиёти. 2002. 1-сон. 45 - бет.

¹ Шарофиддинов О. Модернизм жўн ҳодиса эмас // Ўзбекистон адабиёти санъати. 2000. 29 сентябрь.

¹ Қўшжонов М. Бадииятнинг олмос жилолари // Халқ сўзи. 2002. 20 сентябрь.

¹ Ҳамдамов У . Бадиий тафаккур тадрижи // Янги аср авлоди нашриёти. – 2002. 50-б.

¹ Назар Эшонқул. Гўр ўғли ёхуд ҳаёт суви. Т.: 2018. Б.127.

⁷ Қаранг: Назаров Б. Жаҳон адабиёти.1998. январ.31 бет.

⁸ Дўстмуҳаммад Х. Ёзувчи шахси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2001. 2 март.

¹ Ўша асар. Б. 131

¹ Қаранг: Назаров Б. Жаҳон адабиёти.1998. январ.31 бет.